

Námět ve výtvarné výchově

Hana Stadlerová

Přezvětšený detail barevné plochy ovoce – malba temperou (A3)

Podzimní inspirace

Nastává podzim, který přináší krátkí se dny i proměny počasí. Mění se příroda a často i naše nálada. S podzimem souvisí i mnoho typických lidských činností. Naznačené charakteristiky se stávají i častým námětem výtvarných činností. Může se zdát, že se nabízí mnoho podnětů, na které můžeme výtvarnou tvorbou reagovat. Proč tedy děti ztvárňují tak často siluetu stromu s otisky listů, barvy podzimu v podobě barevných skvrn vodových barev nebo klasický tvar draka s mašličkami z krepového papíru? Pokusme si odpovědět, kolikrát se během školní docházky musí děti vracet a opakovat stejnou činnost a především, co jim stereotypně pojatý námět přináší, v čem je rozvíjí, jaké učivo si v rámci popsané aktivity děti osvojují?

I když se roční období střídají a školní rok začíná podzimem, nabídněme dětem, aby se v jejich tvorbě projevila osobní zkušenost, a to právě v konkretizaci námětu, který je pro ně zajímavý, přitažlivý a těží z jejich jedinečných zkušeností.

Když například s dětmi vedeme diskusi na vybrané téma, je zcela běžné, že s nadšením vyprávějí, co zažily, viděly, co touží poznat, čeho se obávají apod. Mají mnoho nápadů, když začnou fantazírovat, hrát si se svými představami. Dejme jim ve výtvarné tvorbě prostor, aby tyto schopnosti projevíly a dále rozvíjely. Vždyť uplatňování subjektivity jako doména učiva výtvarné výchovy podporuje jedinečnost výtvarné tvorby.

Můžeme uvést příklady aktivit, které nabídnou možnosti nahlížet na téma z různých úhlů pohledu. Zůstaneme-li u podzimu, měli bychom dětem umožnit, aby se aktivně podílely na hodině výtvarné výchovy i tím, že ovlivní konkretizaci námětu, např. využitím asociací, které spojí s vyjmenováním slovních druhů. Děti tak vytvoří receptář námětů, které pak mohou být učitelem didakticky zpracovány – budou realizovat učivo výtvarné výchovy. Obohacující by měla být nejen řada podstatných a přídavných jmen, které běžně označují náměty, ale i nabídka ostatních slovních druhů. Tato aktivita může být součástí celodenního projektu, kdy se problematikou budou děti zabývat v rámci českého jazyka a naváží na ni ve výtvarné výchově. Není totiž problém promyslet učivo, kterému se chce učitel věnovat, a následně k němu vybrat námět, který je výsledkem komunikace s dětmi, tedy jejich nápadem. Připomeňme si důležitou skutečnost, že **námět je prostředkem** vzdělávací aktivity, motivačním východiskem, **nikoli cílem lekce**. Další nabídka slov může být didakticky zpracována následně a děti dostanou příležitost postupně realizovat výtvarnou řadu či projekt.

Zkusme si tedy pohrát s konkrétními příklady některých slovních druhů a spojit je s učivem výtvarné výchovy.

Podstatné jméno: barva (rozvíjení smyslové citlivosti - prvek vizuálně obrazného vyjádření); malba temperou, vodovými barvami, suchým pastelem, voskovým pastelem, malba netradičními prostředky); strom (rozvíjení smyslové citlivosti - různé tvary, jeho části zpracovat v materiálu (vnímání zrakem i hmatem); uplatňování subjektivity - tvorba podle představy - děti nemusí zobrazit celý strom, mohou ztvárnit i část, jedinečně zpracovávají i materiál (papír, hlína aj.) - poznání jeho vlastností, možností tvarování apod.

Přídavné jméno: smutný - veselý, pestrý - nebarevný (uplatnění subjektivity - vztahy mezi prvky vizuálně obrazného vyjádření, např. kontrast, vyjádříme např. barvou: tmavá - světlý, sytá - řídká) vyjádření nálady (uplatňování subjektivity, ověřování komunikačních účinků - jak na nás barvy působí).

Číslovky: mnoho, málo (materiálu - listí) - vytvoření velkoformátové kompozice, instalace v přírodě, výtvarné hry s konkrétním počtem prvků (např. otisků, přírodnin apod.), rytmus, dekorativní uspořádání – rozvíjení smyslové citlivosti.

Slovesa: fouká, létá, kape, leje (výtvarné gesto - jeho intenzita, přítlak, tloušťka linie apod., výtvarné hry s barevnou stopou; vyjádření pohybu různými výtvarnými prostředky apod.).

Předložky: na (plotě, poli, obloze) nad (zemí) pod (povrchem) apod. - vyhledávání netradičního prostoru tvorby, např. instalace apod.

Realizace učiva výtvarné výchovy může být konkretizována výběrem výtvarných prostředků. Uvádíme příklady realizovaných lekcí, předpokládáme, že mohou být variovány podle úrovně výtvarných znalostí a zkušeností dětí. Úkoly by měly být vždy přiměřené a svou náročností odpovídající jednotlivým etapám povinného vzdělávání. Proto popsané lekce mohou sloužit jako východisko, které by mělo být redukováno nebo obohacováno o další výtvarné úkoly, vždy podle podmínek a dispozic konkrétních dětí.

Přezvětšený detail barevné plochy ovoce – malba temperou (A3)

Materiál byl zpracován v rámci projektu "Systémová podpora trvalého profesního rozvoje (CPD) pedagogických pracovníků propojením pedagogické fakulty se školami na Jižní Moravě – **EDUCOLAND**"

Projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem ČR.

Barevné proměny

Podzim si často spojíme s barevnými proměnami v přírodě. Co jsou to ale barvy? Proč vidíme barevně? I ve výtvarné výchově můžeme děti poučit na přiměřené úrovni, že „barva“ je mnohoznačný pojem.

„Barva je to, co není. Svět kolem nás je totiž ve skutečnosti nebarevný. Všechny barvy jsou však ukryté ve světle, které se našim očím zdá nebarevné, bezbarvé. Ze světla se barvy rodí, ve světle žijí - a bez něj zanikají. Když bychom barvy neviděli - a tuto schopnost musíme považovat za velký dar, protože většina savců ji postrádá - byl by i náš vnitřní svět o mnoho chudší...

Jednoho krásného lednového dne, kdy na modré obloze zářilo slunce, uzavřel se Newton ve svém pokoji (Isaac Newton, 1643 - 1727). Zabednil dokonce dřevěné okenice. Do jedné ale vyvrtal malou díрку. A tou dírkou se protáhl sluneční paprsek, namířil si to napříč místností a na protější zdi udělal jasnou skvrnku. Prasátko. Newton vzal trojboký hranol z čirého skla a postavil ho slunečnímu paprsku do cesty. A na zdi místo prasátka najednou uviděl... A teď vás budu trochu napínat. Každé malé dítě znalo tehdy hru se slunečním paprskem a hranoly se prodávaly na jarmarcích. A kromě toho anglický učenec Roger Bacon (1214 - 1294), italský jezuita Francesco Maria Grimaldi (1618 - 1663) a také český lékař, filozof a astronom Jan Marcus Marci (1595-1667) už dávno přesně popsali, co se teď objevilo před Newtonovými zraky. Newton viděl totéž, a přece viděl i něco jiného. Bílý paprsek slunečního světla se proměnil v barevnou duhu s červenou, oranžovou, žlutou, zelenou, modrou, indigovou a fialovou. Hru sedmi barev Newton nazval spectrum, což v češtině znamená vidmo, jinak též vidina, přízrak či prelud.

Barva, kterou vnímají naše smysly, je něco docela jiného než barva, kterou se zabývá fyzika. Malířská „barva“ ve skutečnosti barvou není: obsahuje pouze pigment, látku, jejíž molekuly mají schopnost pohlcovat a odrážet světlo určité vlnové délky. Tak například molekuly rostlinného barviva chlorofylu jsou uspořádány tak, že pohlcují jednak větší díl tmavě fialového a modrého úseku spektra, jednak dlouhé vlny na červeném konci spektra. Ostatek, to znamená malý zbytek červené a zelenou, molekuly chlorofylu odrážejí, proto se nám listí zdá zelené. Chryzantémy jsou červené nebo žluté, protože směs pigmentů v jejich okvětních lístcích odráží červené a žluté paprsky světelného spektra. Podzim mění barvu listů stromů ze zelené v pestrou paletu žlutých, rudých, fialových a hnědých odstínů. Tyto změny jsou důsledkem rozkladu hlavního rostlinného barviva, chlorofylu. Ten ztrácí svou zelenou barvu a objeví se zbarvení dalších pletiv.“ (zkráceno P. Pleskotová, Svět barev, 1987, s. 8 - 34)

Nyní se můžeme vrátit ke klasickému námětu „barvy podzimu“. Jak děti výtvarně reagují na tento výtvarný problém? Bohužel se často očekává, že dítě vyjmenuje pouze teplé barvy – žlutou, oranžovou, červenou, hnědou. Existuje ale jednoznačně správná odpověď? Když sledujeme dětské malby v mnoha základních školách, je zajímavé, nakolik se práce podobají, a to nejen v rámci jedné třídy, ale i školy, ale i různých roků, kdy byly vytvořeny.

Zkusme se vrátit k podzimním námětům. Jak barevně vnímáme podzimní den zahalený do mlhy, jaké barvy evokuje deštivý čas, který je nevlídný, chladný, kdy se půda mění v bláto. Anebo jak vnímáme babí léto prozářené sluncem a barevnými listy stromů, keřů a podzimních květů? Pokusme se přiřadit ke jmenovaným dnům barvy a zjistíme, že zahrnují celou paletu. Nechejme na dětech vyjádřit subjektivní zkušenost a z ní plynoucí výběr barev. Smyslovou citlivost dítě projeví i zjištěním, že není červená jako červená, žlutá jako žlutá. Děti mohou získat prostřednictvím vlastní zkušenosti, tedy i prostřednictvím tvůrčí činnosti poznatky o barvách, o jejich charakteristikách i možnostech, jak je vyjádřit a uplatnit. Inspirací pro výtvarnou tvorbu je nejen svět, který nás obklopuje, ale i výtvarné umění.

„Když byla v roce 1874 v Paříži otevřena první výstava impresionistů, vzbudily jejich obrazy všeobecné pohoršení a posměch. Čeho se vlastně impresionisté dopustili? Jednou ze základních konvencí dosud bylo, že předměty mají být reprodukovány na plátně svým „lokálním tónem“, jak se tomu říkalo, tj. barvou, jakou mají ve skutečnosti. Ne tedy tak, jak je malířovo oko vidí, tj. v barvách proměněných hrou a odlesky světla. Ve skutečnosti totiž v přírodě sotva najdeme něco, co by mělo za všech okolností stálou, jedinou a neměnnou barvu. A impresionisté tvořili právě na základě pozorování přírody. Zásluhou impresionismu je, že naučil malíře a posléze i diváky skutečně vidět světlo a barvy, přihlížet ke všem jevům, které lokální barvy mění. Proto např. opakovaně malovali námět v nejrůznějších denních dobách a v nejrůznějším osvětlení. Pozorovali hru světla a objevovali na nich všechny barvy spektra“. (zkráceno P. Pleskotová, Svět barev, 1987, s. 142 - 143).

Světelné proměny krajiny zachycené malbou se objevují také v tvorbě **Josefa Šímy** (1891 - 1971) nebo **Michala Ranného** (1946 - 1981), který na něj navázal. Ranného nadchla krajina v okolí Tišnova, ale také přímořské scenérie. Zaujala ho i neživá příroda, především kameny. Tyto motivy ho inspirovaly k minimalistickým malbám, především akvarelům. Je také autorem lyricky laděných abstraktních kreseb a maleb (srov. Sbírky muzeum Kampa. Katalog, 2009).

Nechejme tedy děti vybrat si např. limitovanou škálu barev, kterými pojmu abstraktně plochu. Aby opustili konvenční tvoření barevných skvrn, které je ovlivněno mimo jiné i použitím vlasového štětce a vodových barev, umožňme jim vyhledávat a pracovat s různými instrumenty, kterými mohou nanášet lazurní barvy (zdůrazníme, že je třeba myslet na to, aby instrument byl schopen přijímat potřebné množství vody). Malba může být dotvářena např. motivy, které pro děti symbolizují podzim (nemusí tedy kreslit „pouze“ strom) – opět chceme zdůraznit možnost uplatnit subjektivní zkušenost. Nabízí se kresba mokrou stopou (barevná nebo černá tuš, zředěná temperová barva) nebo suchou stopou (suchý pastel, uhel, rudka, měkká tužka). Pokud předpokládáme, že děti budou plochu dál dotvářet, je třeba výběru instrumentů přizpůsobit i formát podkladového materiálu nebo naopak (není nutné vždy vyprodukovat stejně velké formáty, mnohem důležitější a přínosnější je, jak dítě o svých záměrech přemýšlí a následně individuálně realizuje vlastní představu.

Přezvětšený detail barevné plochy ovoce – malba temperou (A3)

Přezvětšený detail barevné plochy ovoce – malba temperou (A3)

Pobídněme děti, aby si do škol přinesly oblíbené ovoce. Záměrem nemusí být malba podle názorného modelu. Nemusí realizovat i další „zažitý“ postup spočívající ve vylepování plochy kousky papíru. Zamysleme se, jaká je přidaná hodnota činnosti, kdy děti dotvářejí tvar ovoce (často obkreslený podle šablony) natrhanými ploškami z barevných papírů nebo se věnují obdobným formálním aktivitám. Rozvoj jemné motoriky a dovednost nalepovat jsou sice důležité, dají se spojit s činnostmi, které jsou výtvarné, podporující tvořivé myšlení. Můžeme dětem např. nabídnout možnost objevovat vlastnosti ovoce, a to všemi smysly nebo se zaměříme na určitý jev, který se stane východiskem realizace učiva výtvarné výchovy. Vrátime-li se k objektu, který zkoumáme, můžeme si např. všimnout, že jablko není jen červené a hruška zelená. Toto poznání se může stát impulsem pro získání poznatků o možnostech malby. Děti si vyberou plochu, která je plodu zaujme a tu přezvětší. Použijí-li temperové barvy, mohou pracovat nejen štětcem, ale i špachtlí, zasahovat mohou otisky instrumentů, ale i rukou, prstů apod. Učí se barvy vrstvit, míchat, zesvětlovat (přidat bílou) či ztmavovat (přidat černou), realizovat pastózní malbu.

Na pozorování proměn v přírodě mohou děti reagovat i dalším způsobem. Každé dítě si zvolí jednoduchý tvar, která bude symbolizovat podzim. Neurčujeme jim, že je to pouze opadaný strom nebo ježek s jablíčkem (pozn. takto pojatý námět je formální, založený na neznalosti – ježek je přece hmyzožravec). Podporujeme zobrazení z představy. Vybraný symbol podzimu děti uplatní při kresbě Herkulem (lepidlo, které po zaschnutí zprůhlední). Tvary, které varíují ve velikosti, detailech apod., pojmu plochu a následně dotvoří malbou suchým pastelem.

Uspořádání tvarů necháme na dětech, podporujeme tvorbu jedinečné kompozice. Jako podkladový materiál můžeme použít různé barvy papíru, formát by měl odpovídat použitému instrumentu, síle stopy, kterou různé štětce vytvářejí (minimálně A3 – doporučujeme vycházet z větších formátů, které nastříháme na různorodé plochy, aby děti měly výběr, cena je mnohdy výhodnější než za běžné čtvrtky). Je třeba dětem zdůraznit, že mají zaznamenávat tvary prostřednictvím bodů a různorodých linií, otisků apod. Po zaschnutí kresby děti dotvářejí podzimní náladu malbou suchým pastelem. Mohou využít vrstvení barevných ploch, rozmazávání pastelů. Motivujme děti k experimentování, neovlivňujeme výběr barev, jejich uspořádání (pokud dětem řekneme, že mohou tvořit např. pruhy, nasměrujeme většinu z nich).

Literatura:

PLESKOTOVÁ, P. *Svět barev*. Praha: Albatros, 1987.

KOL. *Sbírky musea Kampa*. Praha: Nadace Jana a Medy Mládkových, 2009. ISBN 978-80-254-3773-5

Materiál byl zpracován v rámci projektu "Systémová podpora trvalého profesního rozvoje (CPD) pedagogických pracovníků propojením pedagogické fakulty se školami na Jižní Moravě – **EDUCOLAND**"

Projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem ČR.

